

FAŞİZM VE KADINLAR

*Sirin TEKELİ**

"...faşist dönem tarihin herhangi bir başka döneminden çok daha fazla kurban almıştır; işte bu nedenle anlaşılması için en yoğun entellüktüel çabanın gösterilmesi gerekir."
(Ernst Nolte, **Three Faces of Fascism**, s. X)

"...faşist ideolojinin kadın görüşü ile kapitalist burjuvazinin katolik - töreci (moralist) niteliğini taşıyan buyurgan aileci ideoloji arasındaki sıkı bağın sonucu olarak herşey daha kolay açıklanmaktadır."

(Maria R. Macciocchi, **Faşizmin Analizi**, s. 165)

Faşizm üzerine yarım yüzyılı aşkın bir süredir yürütülmüş olan araştırma ve incelemelerin bir taramasını yapan Francis L. Carsten, modern tarihçi ve siyasal bilimcilerin faşizm konusundaki yoğun çalışmalarına rağmen, 1920 ve 1930'larda getirilen klasik yorumların çerçevesinin pek aşılamadığını, yeni araştırmaların daha çok, 1920'lerde, faşizmin yükselişine tanık olmuş olan İtalyan gözlemcilerin ortaya attığı tezleri doğruladıklarını söylüyor¹. Buna karşılık,

(*) İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi eski öğretim üyesi.

- 1) Francis L. Carsten; "Interpretations of Fascism", Walter Laqueur (der.); **Faşizm, A Reader's Guide**, Penguin, 1979, s. 478. Söz konusu İtalyan gözlemciler arasında, G. Zibordi, (**Critica Socialista del fascismo**, Bologna, 1922), L. Salvatorelli, (**National fascismo**, Turin, 1923), A. Rossi (A. Tasca), (**The Rise of Fascism**, New-York, 1966) (ilk basılış 1938), G. Salvemini, (**The Fascist Dictatorship in Italy**, New York, 1927) sayılabilir. Carsten'in tarama çalışmasında liberal, muhafazakâr ve marksist yorumcuların önemli bir bölümü gözden geçirilmekle birlikte bazı

faşizm konusunda, kuşkusuz özellikle Almanya ve İtalya'da yoğunlaşan, ama bununla sınırlanamayacak, nerdeyse evrensel boyutlarda gerçekleştirilen monografik çalışmaların zenginliğine rağmen, faşizmin bugün henüz tam olarak aydınlığa çıkmamış bir çok yönü var. Bir bakıma, "faşizm ve kadınlar" sorunu böyle bir sorun.

Faşizmin, iki savaş arası dönemde, Almanya, İtalya gibi Avrupa, Japonya gibi Avrupa - dışı toplumlarda egemen devlet biçimi olmasının yanı sıra, Macaristan (Horthy), Avusturya (Dolfuss), Romanya (Codreanu), Polonya (Pilsudski), Bulgaristan (Tsankov) gibi doğu Avrupa ve İspanya (Franco), Portekiz (Salazar) gibi batı Avrupa toplumlarında faşist - benzeri rejimlerin yerleşmiş olması; geri kalan "demokratik" Avrupa toplumlarında ise devlete egemen olmamakla birlikte güçlü faşist hareketlerin ortaya çıkması², Ernst Nolte'nin haklı olarak, birinci dünya savaşı ile ikinci dünya savaşı sonu arasındaki yıllardan "faşist dönem" olarak söz etmesine yol açmıştır³. Ancak, bu dönemde kurulan bazı rejimlerin yakın bir tarihe kadar yaşayagelmesinin yanı sıra (İspanya, Portekiz), ikinci dünya savaşı sonrasında faşizm eğiliminin ortadan kalkmadığı, Şili gibi Latin Amerika toplumlarında faşizm - benzeri rejimlerin yakın bir tarihte de kurulabildiği, bir olgu. Öte yandan, yukarıda anılan diktatoryal rejimlerden bazılarının "faşist" olarak nitelenmesi yoğun tartışmalara yol açtığı gibi⁴, II. Dünya Savaşı sonrasında birçok az

dikkat çeken boşluklar da var. A. Gramsci (*Selections from the Prison Notebooks*, London, 1971). L. Trosky, (*The Struggle Against Fascism in Germany*, New York, 1971). Faşizme karşı mücadele, (çev. Korak, Dilber), Köz, 1977), D. Guérin, (*Le Grand Capital et le Fascisme*, Paris, 1936, *Büyük Sermaye ve Faşizm*, (çev. B. Tanör), Suda, 1975) bunların ilk akla gelenleri.

- 2) Fransa'da Maurras'ın Action française (ki sonradan kısa bir süreyle kurulan Pétain rejiminin ideolojik dayanağıdır), Valois'nın Faisceau, de la Reque'un Croix de Feu ve Doriot'nun Parti Populaire françaisisi; Belçika'da Rexist'ler, İngiltere'de, Oswald Mosley'in British Union of Fascists'i ve Hollanda, Danimarka, Estonya v.b. ülkelerdeki benzerleri bu arada sayılabilir.
- 3) Ernst Nolte; *Three Faces of Fascism*, Mentor, 1965, s. 17 ve d.
- 4) Nolte, a.g.e. Ayrıca bkz. Nicos Pollantzias, *Faşizm ve Diktatörlük*, (çev. A. İnsel), Birikim; 1980, Mihaly Vajda, *Fascism as a mass movement*, Allison, Busby London, 1976. Bu açıdan özellikle Franco rejimi üzerinde tartışmaların yoğunlaştığı bir vakıa.

gelişmiş toplumda kurulan askerî veya sivil diktatörlük rejimlerinin, ayrımsız, faşist rejim olarak kabul edilmesi, bu yönde pek yaygın olan bir eğilime rağmen yanlıcıdır. Öyle ise, "faşizmi", XX. yüzyıl tarihinin, belirli bir dönemine özgü, bugün için esas olarak tarihçileri ilgilendiren bir sorun olarak görmek ve güncelliğini yadsımak ne kadar yanlış ve tehlikeli bir tutumsa, faşist rejimlerin niteliklerinin çözümlendiğini ve bilimsel olarak temellük edildiğini savunmak da o kadar hatalıdır.

Türkiye, yakın geçmişinde, proto-faşist bir hareketin siyasal hayatında boy gösterdiği, faşist hareketlerin iktidara ulaşmak için başvurdukları klasik strateji olan, devletin baskı aygıtı dışında, paramiliter örgütler kanalından, belirli toplumsal kategoriler üzerinde baskı ve şiddet uygulama stratejisine başvurduğu bir toplum⁵. 1970'li yılların karmaşık, iktisadî, siyasî ve ideolojik kriz ortamında, siyasî iktidarı ele geçirebilecek gücü bulamayan bu hareket, yine de, parlamenter platformdaki parti biçimiyle, koalisyon hükümetlerinde yer alabildi. Faşizm sorununun 1970'lerde evrensel planda yoğunlaşan iktisadî kriz nedeniyle, salt entellektüel merak siakiyle gündemde bulunması gereken bir konu olmasının ötesinde, Türkiye'nin özgül koşullarında bu denli gündemde olmasına rağmen, soruna gereken önemin verildiği, sistemli ve bilimsel kısıtlara uygun bir anlama ve irdeleme çabasına konu edildiği hiç söylenilemez⁶.

Bu yazının amacı da, faşizm üzerine sistematik ve bütünsel bir çözümleme getirmek değil. Makale boyutunda bir çalışmada buna zaten pek olanak yok. Burada yapılması denenen şey, son yıllarda, faşizm konusunda daha eskiden yapılan çalışmalarda ihmal edilmiş olduğunu düşündüğüm bir yönle ilgili olarak, ilginç bir çalışma başlatan Maria A. Macciocchi'nin tezlerinden yola çıkarak, faşizmin, araştırmacılar arasında halen tartışma konusu edilen bir

5) Bu derginin anısına çıkarıldığı Prof. Dr. Cavit Orhan Tütengil de, bir çok başkaları gibi, bu terörün kurbanlarımdandı.

6) Türkiye'de gündelik basın ve haftalık siyasî dergilerin dışında, birkaç önemli eserin türkçeye çevirisinin ötesine giden bir anlama çabasına rastlamadık. Bu açıdan istisnaî sayılabilecek bir çalışma için bkz. Ömer Laçiner, "Faşizm", *Birikim*, No. 4, 5, 1975, ss. 34-44 ve 17-31.

niteliğine, “devrimci” bir ideoloji ve rejim olup olmadığı sorusuna bir açıklık getirmeye çalışmak⁷. Kadınların farklı siyasal rejimler altında değişen statüleri ve değişik ideolojilerin kadınların “eşit ve özgür” insanlar olma yolundaki mücadelelerine karşı aldıkları tavırlarsa, ideolojileri ayrıştırmakta kullanılabilir çok anlamlı birer gösterge, adeta birer ayıraç kabul edilebilir⁸.

Faşist rejimler altında kadınların uğradığı statü kaybı ve onlara atfedilen “doğurma makinesi” rolü, genel olarak kadın sorununun kaynaklandığı toplumsal faktörlere, özel olarak da “kapitalist toplumlarda” kadın sorununun gerçek niteliğine parmak basmaya imkân verebilir. Ama, diğer taraftan, faşizm olgusuna, klasik olarak yapılageldiği gibi, “faşizm esas olarak hangi sınıfın çıkarına hizmet etmiştir?” sorusu perspektifinden bakıldığında ortaya çıkindan hem daha ayrıntılı, hem daha net bir teşhis koymak da, faşist rejimler altında kadınların durumu gibi konular incelenerek yapılabılır. Yani, bu yazının konusunu oluşturan sorgulama, hem faşizmin bir siyasî rejim olarak niteliklerinin, hem de kadın sorununun teorik temellerinin anlaşılmasında son derece verimli olabilir. Ya-

-
- 7) Daha önce değindiğimiz, 1920 ve 30'ların ilk çalışmalarında “karşı - devrimci” veya “gerici” bir rejim olarak tanımlanan faşizmin daha sonra “sol” dan yapılan bütün tahlillerinde de bu yön vurgulanmaktadır. Faşizmin “Yirminci yüzyılın iki devrimci hareketinden biri” olduğu görüşü, George I. Mosse, “The Genesis of Fascism”, *Journal of Contemporary History*, Vol. I, No. 1, 1966, tarafından ortaya atılmıştır. Bu gün bu tezin en önde gelen savunucusu Eugen Weber, *Varieties of Fascism*, Princeton, 1964; aynı yazarın, “Revolution? Counter, revolution? What Revolution”, makalesi. *La queue*, a.g.e., ss. 489-531. Aynı konuda ilginç bir tartışma için bkz. Michael Ledeen; Renzo De Felice and the Controversy over Italian Fascism”, *Journal of Contemporary History*, Vol. 11, No. 4, 1976, ss. 269 ve d.
- 8) Şirin Tekeli, *Kadınlar ve Siyasal - Toplumsal Hayat*, Birikim, İstanbul, 1982. Bu çalışmada karşılaştırma esas olarak kapitalist ve sosyalist toplumlar arasında yapılmış, kapitalizm öncesine de değinilmişti. Maria A. Maccocchi'nin 1975-76 da Vincennes Üniversitesinde yürüttüğü bir seminerde ortaya atılan tezler ve semineri izleyen iki kitap, bu açıdan yeni bir ufuk açmaktadır. Bkz. *Faşizmin Analizi*, (çev. C. Süreyya), Payel, 1977 ve M.A. Maccocchi, *Les Femmes et leurs maitres*, Ch. Bourgeois, Paris 1978.

zının ilk bölümünde, üzerinde az çok uzlaşmaya varılmış yönleriyle, faşizmin temel nitelikleri gözden geçirilmeye çalışılacak; ikinci bölümünde faşist rejimler altında kadınların statüsünde meydana gelen değişiklikler, alabildiğince karşılaştırmalı bir biçimde betimlenecek; nihayet, Almanya örneği üzerinde biraz daha ayrıntıya inilerek, geçici bir sonuca varılacaktır.

I. FAŞİST REJİMLERİN TANIMLAYICI NİTELİKLERİ

II. Dünya Savaşından sonra, liberal ve muhafazakâr düşünürlerce faşist rejimler üzerine başlatılan araştırmalar, daha önce bu toplumlarda mevcut olan parlamenter demokrasilere son vererek, seçim esasına dayanmayan tek bir siyasî partinin ve ona bağlı çeşitli kurumların toplumu tümüyle, tek partinin ideolojisi çerçevesinde birleştirme ve örgütlemeye yönelik, dolayısıyla, sınıf mücadelesinin siyasal planda olduğu kadar, iktisadî planda da sendikal örgütler kanalından yürütülmesine bir son veren ve toplum, parti, devlet özdeşleşmesini "önder" in, "şef" in (Düçe, Führer) şahsında gerçekleştirmeyi amaçlayan bu rejimleri *totalitarizm* kavramı yardımıyla tahlil etmekteydiler. Faşist rejimler, liberal parlamenter rejimlerde esas olan, toplum - devlet ayrılığı ve buradan kaynaklanan, insanların ve örgütlü grupların devlet karşısındaki özerklik ve dolayısıyla özgürlüklerinin inkarı üzerine kurulmuş olduğu için bu kavramsallaştırma oldukça anlamlı görünmekteydi. Ancak, faşizmi "totalitarizm" kavramıyla yakalamaya çalışan araştırmacılar, yukarıda sıralanan niteliklerin, SSCB gibi toplumlarda da var olduğu saptamasından hareketle, faşist rejimlerle, SSCB gibi toplumların siyasî rejimleri arasındaki temel farkları ihmal etmekte, giderek, faşizmin siyasî bir rejim olarak özgüllüğünü açıklamamaktaydılar⁹.

Faşizmi çözümlenmek üzere geliştirilen ikinci bir kavramsallaştırma, totalitarizm kavramsallaştırmasının içine düştüğü hatayı düzelterek faşizmin, "kapitalist" toplumlara özgü bir siyasî rejim olma

9) Hannah Arendt; *The Origins of Totalitarianism*, New York, 1958, Leonard Schapiro; *Totalitarianism*, London, 1972, Raymond Aron; *Democratie et totalitarisme*, Paris, 1965.

niteliğini ön plana çıkarmaktadır¹⁰. Ancak, faşizm, olağan koşulların kapitalist devlet biçimlerinden bir sapmadır; bu anlamda, "kapitalizmin kriz aşamasının diktatoryal devlet biçimi"¹¹ ve "olağanüstü (koşulların) özgül devlet biçimi"¹² olarak nitelendirilmesi gerekir. Bu kavramsallaştırma bize totalitarizm kavramsallaştırmasından farklı ve üstün olarak, faşizmi anlayabilmek için, kapitalist toplumun yapılarından yola çıkma olanağını sağlamaktadır; kapitalizmin değişik toplumsal formasyonlardaki hakimiyet biçimi, bunun belirlediği hakim ve tabi sınırlar dengesi, ara sınıf ve kategorilerin rolü, siyasal iktidarın bu sınıflar dengesini yansıtırma biçimi, farklı katmanların ideolojilerinin burjuva sınıfının ideolojisiyle nasıl eklemlendiği gibi öğelerin karmaşık bütünlüğü, krizin bu bütünü nasıl etkilediğini tahlil etmek için anlaşılması gereken noktalar. Çünkü, kapitalizm altında çok çeşitli ve farklı krizler vardır ve özgül bir devlet biçimi olarak faşizmin çözmeye çalıştığı olağanüstü koşullar, kriz öncesinin olağan kabul ettiğimiz toplumsal yapılaşmasından türemektedir. Kapitalist toplumların, kriz aşamalarında ortaya çıkan, faşizm dışında, "bonopartizm" ve "askerî diktatörlük" rejimleri ile bunların öğelerini değişen derecelerde birleştiren, melez veya karmaşık devlet biçimlerinden de söz edilebilmektedir¹³. Öyle ise, faşizmin kapitalist toplumların kriz devleti olduğunu söylemek yeterli değildir; cevap verdiği özgül krizin niteliklerinin belirlenmesi gerekir. Faşizme yol açan krizin, "karmaşık" niteliği üzerinde hemen herkes hemfikirdir. Bu, I. Dünya Savaşı sonrasında birden çok

10) Poulantzas, Guérin, Vajda gibi marksist araştırmacılar açısından bu açıkça vazedilen bir varsayım. Nolte gibi liberal araştırmacılar ise bu varsayımı örtük biçimde benimsiyorlar. Bkz. Nolte, a.g.e., s. 40. Burada önerilen tanım faşizmi esas olarak bir "anti-marxizm" ve daha genel olarak, "anti-trencendental" bir ideoloji olarak ele almaktadır.

11) Michel Miaille, *l'Etat du Droit*, Maspero - PUG, 1978, s. 112.

12) N. Poulantzas, a.g.e., ss. 323 ve d.

13) N. Poulantzas, a.g.e., giriş. Ayrıca bkz. Nicos Poulantzas, *La crise des dictatures*, Paris, 1974 ve André ve Franche Démichel, *Les Dictatures Européennes*, Paris, 1973, de latin avrupa diktatörlükleri askeri diktatörlük kategorisiyle tahlil edilmekte. Latin Amerika ile ilgili olarak bkz. Alain Rouquié "Hypothose bonapartiste et l'émergence des systèmes semicompetitifs", *RFSP*, 1975, No. 6, ss. 1077 ve d.

toplumu birden etkisi altına alan enflasyonist krizin ardından gelen ve 1929'larda, kapitalizmin genel krizi niteliğini kazanan ağır bir iktisadî kriz temelinde, siyasî kurumları dönüşüme zorlayanını zamanda da ideolojik boyutları bulunan bir krizdir. Bu karmaşıklığı nedeniyle, Mialle'in deyişiyle, "kapitalist üretim tarzının hakimiyetini tehlikeye düşürecek ölçüde derinleşen" bir krizdir¹⁴. Örneğin, III. Enternasyonal bu krizi "çöküş halindeki kapitalizmin nihai krizi" olarak nitelmiş ve stratejisini bu "katastrofizim" tahliline dayandırmıştır¹⁵. Başka bazı düşünürler de bu krizi, kapitalizmin "birbirlerini bir facia boyutunda dengeleyen" temel sınıfları arasındaki çelişkiye dayandırmaktadırlar¹⁶. Bu görüşlerle, Komintern tezi birbirlerini dışlamamakta, aynı temele yaslanmaktadır. Ancak son zamanlarda bu tahlilin bir yanlılığı, birçok araştırmacının dikkatini çekmiştir. Bunlara göre, birbirlerini facia boyutunda dengeleme durumunda olan toplumsal sınıflardan biri, işçi sınıfı, daha faşizm iktidara gelmeden önce, kapitalist toplumu dönüştürme projesinde yenik düşmüştür¹⁷. Bu durumda kapitalizmin hakimiyetini yitirme tehlikesi, bu tehdidi yöneltmeyecek şekilde yenik düşmüş bir sınıftan gelemez idiyse ve tarihî gerçeklerin ortaya koyduğu gibi bu kriz, kapitalizmin çöküş krizi değil idiyse, nasıl bir krizdir? Bu soruya yanıt verenlerden bir bölümü, temeldeki

14) Mialle, a.g.e., s. 112.

15) Fernando Claudin, **The Communist Movement**, Penguin, 1970. ss. 126 ve d. Ayrıca bkz. N. Poulantzas, III. Enternasyonalin stratejileri, a.g.e., ss. 33 ve d., özellikle s. 40.

16) Gramsci, a.g.e., "sezarizm anlayışı" ss. 219 ve d., sezarizmle tahlil edilen faşizmdir ve karşı karşıya geldiklerinde birbirlerini yok etme ihtimali taşıyan sosyal sınıflar dengesi —facia boyutu— bu rejimin temelidir. Keza, Trotsky de faşizmi bir "iç savaş dengesi" hali olarak tanımlar; a.g.e., ss. 325 ve d. Trotsky'nin faşizm yorumuyla ilgili olarak bkz. Robert S. Wistrich, "Leon Trotsky's Theory of Fascism", **Journal of Contemporary History**, Vol. 11, No. 4, ss. 157-185.

17) N. Poulantzas, a.g.e., s. 61; Guerin, a.g.e., s. 21. "Devrimcilerin tabii bir eğilimi vardır: herşeyi kendilerinden bilmek. Sınırlar ki, burjuvazi faşizme sadece ve sadece proleter devrimi tehdidini defetmek üzere başvurur... Ne İtalya'da, ne de Almanya'da faşizmin iktidarı ele aldığı sıralar, kapıya gelip dayanmış bir ihtilâl tehlikesi yoktu" Keza bkz. C. Buci - Glucksmann, **Gramsci et l'état**, Fayard, 1975, s. 358 ve Carsten, a.g.m., s. 463.

iktisadî krizi, kapitalizmin belirli bir aşamasından bir diğerine, kabaca formüle etmek gerekirse, “rekabetçi kapitalizm”den, “tekelci kapitalizme” geçiş döneminin krizi olarak adlandırmakta; yani esas olarak bü sermaye birikimi, merkezileşme ve yoğunlaşma krizi olarak nitelenmektedirler¹⁸. Bu krizin bazı toplumlarda, siyasî rejimin faşistleştirilmesine gerek kalmaksızın atlatılmasına karşın İtalya ve Almanya’da faşizmin adeta “zorunlu” hale gelmesinin nedenleri ise, bu iki toplumsal formasyonun tarihsel gelişmeleri nedeniyle, bu geçiş konjonktürünü, olağan dönemlerin parlamenter rejimlerini koruyarak yaşayabilecek güçte olmamalarında aranmalıdır.

Birçok araştırmacının üzerinde görüş birliğine vardıkları, bu iki toplumsal formasyonda ortak olarak mevcut olup, faşizmin ortamını hazırlayan tarihsel önkoşullar arasında şunlar sayılabilir : İtalya, kapitalist toplumlar arasında henüz sanayileşme sürecini tamamlamamış, az gelişmiş bir ülkedir; Almanya ise, ileri derecede sanayileşmiş bir toplum olmasına karşın, tıpkı İtalya’da olduğu gibi burada da burjuvaziyi hakim sınıf haline getiren, burjuva devrim süreci, geç bir tarihte ve burjuvazinin kendisini toprak sahibi aristokrasisinin siyasî ve ideolojik hegemonyasından tümüyle özerkleştirme kararlılığını gösterememesi nedeniyle, “tepeden inme” ve “passif devrim” olarak nitelenen özgül bir biçimde yaşanmıştır¹⁹. Bu ise, her iki toplumda, yukarıda değinilen karmaşık ve derin krizle karşı karşıya kalan burjuvazinin, bir yandan kendine özgü ideolojiyi, liberalizmi, egemen kılamayacak diğer yandan da kendine özgü siyasal rejime, parlamenterizme, güven duyamayacak derecede güçsüz olmasına yol açmıştır²⁰. Kısacası, her iki toplumu karakterize eden, siyasal istikrarsızlık ve liberal, demokratik geleneklerin zaafı, aslında, burjuvazinin zaafının türevleridir. Ayrıca, her iki toplumsal formasyonda, sanayi devriminin gerçekleştiği, dolayısıyla sanayi burjuvazisinin, burjuvazinin önderliğini üstlendiği dönem, dünya

18) N. Poulantzas, a.g.e., s. 51; Miaille, a.g.e., s. 124; Vajda, a.g.e., s. 58 ve d.

19) N. Poulantzas, **Pouvoir Politique et Classes Sociales**, Maspero, 1978, C. I, ss. 191 ve d.; Barrington Meore, **Social Origins of Democracy and Dictatorship**, Boston, 1967; Gramsci, a.g.e., ss. 106-114.

20) Carsten, a.g.m., ss. 471-473; Moore, a.g.e., ss. 435-442.

pazarlarının kapitalist - emperyalist devletlerce bölüşülmüş olduğu dönemdir. Bu ise, güçsüz burjuvazinin önünde bir gelişme engeli yaratmıştır. İşte böyle bir tarihsel bağlamda, Almanya I .Dünya Savaşından yenik çıkmış, sömürgelerini kaybetmiş ve yüklü bir savaş tazminatı ödemek zorunda kalmış, İtalya ise, savaşta galipler cephesinde yer aldığı halde, kendisine gizli anlaşmalarla taahhüt edilen vaadlerin yerine getirilmediğini görmüştür. Bu durum, Alman ve İtalyan burjuvazileri üzerindeki ekonomik baskıyı arttırırken, her iki toplumun küçük burjuva sınıfları üzerinde de iktisadî olduğu kadar psikolojik ve ideolojik etkiler doğuracaktı. Öte yandan bu iki toplumda, burjuvazilerin zaafı ve küçük burjuvazilerin tedirginliğine karşılık işçi sınıfları, gerek sendikal, gerekse siyasette ileri derecede örgütlenmişlerdir. Hatta XIX. yüzyılın son çeyreğinden itibaren, aristokrasinin her iki toplumsal formasyonda sürmekte olan etkenliğine asıl muhalefet de işçi sınıfı örgütlerinden gelmiştir²¹. İtalya'da savaş sonrası seçimlerinde sosyalist parti oylarını önemli ölçüde arttırırken²². Almanya'da da, savaş yenilgisi üzerine yıkılan imparatorluk rejimi yerine cumhuriyet ilân etme sorumluluğunu esas olarak SPD üstlenmiş ve 1919 seçimlerinden en büyük parti olarak çıkmıştır²³. Her iki toplumda da, savaş sonrasında gündeme gelen "sosyalist devrim" başarısızlığa uğrarken, işçi sınıfı örgütleri, parlamenter düzen altında etkin bir muhalefet gücü olma niteliklerini korumaktaydılar. Bunun anlamı, işçi sınıfı örgütlerinin savaş sonrası iktisadî kriz konjonktüründe, burjuvazinin, kapitalizmin liberal aşamasından teknelci aşamasına geçiş sürecini tamamlayabilmek için gereksinim duyduğu, işçi sınıfının kazanılmış haklarının kısıtlanması ve işçi ücretlerinin düşürülmesi siyasetini engelleyebilecek güce sahip olmakta devam etmesidir²⁴. Kuşkusuz, kapitalizmin karşı karşıya bulunduğu kriz, sadece işçi sınıfı üzerinde uygulanacak denetimle sınırlı değildi; küçük ve orta sermaye kesimleri ile küçük burjuvazi üzerinde de baskı uygula-

21) Richard J. Evans, *The Feminist Movement in Germany 1894 - 1933*, Sage, 1976, s. 7.

22) Robert Paris, *L'Histoire du fascisme en Italie*, Maspero, 1962, C. I, ss. 161 ve 279.

23) Georges Castellan, *L'Allemagne de Weimar : 1918 - 1933*, A. Colin, 1969, s. 117.

24) Guerin, a.g.e., s. 23; Vajda, a.g.e., s. 60.

mayı gerektirmekteydi. Ama krizden çıkış için burjuvazinin öngördüğü ekonomik politikalara asıl muhalefet örgütlü işçi sınıfından gelmekteydi. Kısacası, var olabilmek için büyüme krizini çözmesi gereken, dışa genişleme olanakları sınırlı, iç bünyede ise hem toplumun geniş kesimleri üzerinde sıkı bir denetleme uygulaması gereken, hem de bunu başarabilecek güçten yoksun olan burjuvazinin, demokratik bir tartışma platformu oluşturan parlamanterizmin hassas dengeleri içinde bir çıkış yolu bulabilme ihtimali çok düşüktü. Diktatoryal bir rejimin bu açıdan yararları ise apaçıktır.

Öte yandan, faşist rejimle üzerinde baskı uygulanan toplumsal kesimlerden birisi, faşizmin yükseliş aşamasında bu ideolojinin başlıca destekçisi de olmuştur. Faşizmin temel paradokslarından birisi budur; faşizmi inceleyen pek çok araştırmacı da bu olguya dik-kak çekmiştir: küçük burjuvazinin faşizmin iktidara gelişinde oynadığı kritik rol. Bu nedenle, 1933'teki 13. Presidyum kararında III. Enternasyonal'in benimsediği faşizm tanımı (finans - kapitalin, en şöyen, en gerici ve en emperyalist kesimlerinin açık ve terörist diktatörlüğü) hem yetersiz, hem de yanıltıcıdır²⁵. Faşizmi, kapitalizmin diğer diktatoryal kriz devletlerinden ayıran en önemli özelliği, geniş bir kitle tabanına yaslanması ve toplumun çeşitli sınıf ve katmanlarından destek görmesidir. Bunun en açık ifadesini Paul Sering (Richard Löwenthal) de bulmak mümkün; "...faşist parti üyelerini bütün sınıflardan toplamakta; gerçi bazı grupların ağırlığı

25) Dimitroff'un bu ünlü tanımı, komünist partilerince hâlâ benimsenmektedir. Yetersizliğini kabul eden Togliatti gibi bazı yorumcular, aynı tanıma "küçük burjuvazinin kitle tabanına yaslanarak" unsurunu eklemekteler. Oysa İtalya'da faşizmin yükselişini gözlemleyenlerin hepsi, faşizm - küçük burjuvazi ilişkisine dikkat çekmiştir. Ayrıca M.A. Macciocchi, Gramsci'nin bu teşhisi ilk koyan düşünür olduğunu saptamakta, bkz. *Faşizm*, a.g.e., s. 15. Trosky, Bauer, Thalheimer de faşizmin bu yönüne 1930'larda dikkat çekmişlerdi. Yakın dönemde yapılan bütün amprik araştırmalar da bu ilişkiyi doğrulamaktadır. Bkz. örneğin, Thomas Childers, "The Social Bases of the National Socialist Vote", *Journal of Contemporary History*, Vol. 11, No. 4, 1976, ss. 17-43. Ayrıca Clara Zetkin, daha 1923 de faşizmin işçi sınıfım da içine alan geniş kitlelerden destek gördüğüne dikkat çekmişti. zikr. Carsten, a.g.m., s. 462.

daha fazla ve partinin çekirdeğini onlar oluşturuyor ama, bunların "ara gruplar" şeklinde tanımlanması yanıltıcı. Burjuvazi de partide temsil edilmekte, ama yalnızca borç içinde ve desteğe ihtiyaç duyan burjuvazi; keza işçi sınıfının da temsilcileri var orada, ama sadece devamlı olarak işsiz ve mücadele edebilecek durumda olmayan, bunalmın yoğun olduğu bölgelerde yaşayan işçilerin temsilcileri; kentsel aşağı orta sınıflar da partiye katılıyor, ama sadece yıkıma uğramış kesimleriyle; rant geliriyle yaşayanlar da var orada, ama sadece rantları enflasyon nedeniyle erimiş olanlar; subay ve aydınlarsa önderlik ediyor, ama sadece eski subaylarla, işe yaramaz aydınlardır. Faşist hareketin çekirdeğini işte bu gruplar —tam anlamıyla bir müflisler topluluğu— oluşturuyor ve hareketin, çekirdeğini aşarak, krizin yoğunlaşmasına paralel olarak bütün sınıflara ulaşmasını sağlıyorlar. Çünkü kriz, toplumsal bakımdan bütün bu sınıfları etkilemekte"²⁶.

Başta küçük burjuvazi olmak üzere, halkın geniş kesimlerinden destek görecektir iktidara yükselen faşist hareket bir kez devlet aygıtlarını ele geçirdikten sonra, onları "faşist devrimi" gerçekleştirmek üzere dönüştürecek ve devlete, kendisini destekleyen farklı toplumsal kesimler üzerinde derecesi değişen baskı ve şiddet uygulayan diktatoryal bir biçim verecektir. Baskı ve şiddet, devlet aygıtlarından özellikle ikisinin, bir yandan doğrudan şiddet uygulama işlevini elinde tutan polis (özellikle siyasî polis) örgütünün, diğer yandan da ideolojik propaganda aygıtlarının geliştirilmesine yol açmıştır. Öyle ki, faşist devlet biçimini diğer diktatoryal devlet biçimlerinden ayırıcı kurumsal özellikler burada aranmalıdır²⁷. Böylece, bir yandan, faşist ideoloji dışındaki ideolojilerin taşıyıcısı olan bütün siyasî örgütler, parti ve dernekler —yalnız marksist olanlar değil, aynı zamanda liberal ve katolik siyasî partiler— yasaklanarak siyasî mücadeleye son verilecek, diğer yandan da kitlelerin faşist ideoloji çevresinde seferber edilmesi için partiye ve giderek devlete tabi bir dizi kitle örgütü kurularak, toplumun bütünü, devlet tarafından kavranacaktır. Faşist devlet, insanlar ve dolayısıyla toplumla, onların siyasî ifadelerini özdeşleştirmeyi hedeflemektedir.

26) Zikreden, Carsten, a.g.m., s. 462.

27) Poulantzas, a.g.e., ss. 331 ve d.

Kitleleri siyasetten soyutladığını iddia ettiği parlamanterizm eleştirisine uygun olarak, faşizm kitleleri devletle kaynaştırma iddiasındadır. Ulusu, farklı siyasî çizgilere bölen partiler mücadelesine son vermekle, doğrudan siyasal yaşamın kendisini sona erdirmekte, bu durumda da devlete sadece, ideolojik - ahlâkî bir görev, yani kitleleri faşist ideoloji doğrultusunda eğitime görevi düşmektedir. Böylece, ideoloji de bir dönüşüm geçirerek, farklı toplumsal grupların, topluma ve yaşama bakma, onu kavrama ve siyasal tahlili yapma aracı olmaktan çıkarak, heyecan ve duygulara seslenen, kitleleri sürüklemeyi sağlayan bir söylem haline gelir; işlevi insanlara, faşizmin kuracağı "doğal ve ahlâkî" düzende, neyi yerine getirmeleri gerektiğini öğretmek, böyle bir düzende herkese düşen rolü benimsetmektir²⁸. Ulusun en yüce değer oluşu, ırkçılık, elitlerin üstün yeri, hiyerarşilerin değişmezliği gibi faşist ideolojiyi oluşturan unsurlar üzerine ayrıntılı bir tahlil, bu yazımın konusu değil, ancak, yazımın ikinci bölümünde, bu ideolojik söylemin kadınlara yönelik mesajı üzerinde durulduğunda, ideolojinin bütünü hakkında da bir görüş edinilebilecektir.

II. KADINLAR VE FAŞİST İDEOLOJİ

Faşizmin toplumların geniş kesimlerinden destek gören ve bunlar üzerinde değişen derecelerde baskı uygulayan bir rejim olduğunu söyledik. Faşizm altında değişik sınıflardan kadınlarla ilgili çok ayrıntılı çalışmaların henüz yapılmadığını bile bile şu hipotezi ortaya atmak bana yine de önemli görünüyor: Kadınlar, toplumsal sınıfları yatay bir biçimde kesen bir kategori olarak, faşizm altında, yahudilerden sonra en fazla baskıyı gören toplumsal kesimdir. Yahudilerin ideolojik baskının ötesinde doğrudan fizikî şiddetle ortadan kaldırılmak istenmelerinden farklı olarak kadınlar yoğun bir ideolojik - politik baskıya maruz kalmış, emekçi sınıflarda ise, kadınların sömürü ve ezilme oranlarında artış olmuştur. Ama öte yandan, yahudilerden farklı olarak, faşizmlere yükseliş ve iktidar dönemlerinde en yoğun desteği de kadınlar sağlamışlardır. İşte açık-

28) Mialle, a.g.e., s. 128. Ayrıca faşizmin "doğal düzen" anlayışı için bkz. Laçiner, a.g.e., ss. 36 ve d.

lanması gereken bir paradoks²⁹. Kadınların nasıl olup da faşizm kadar anti-feminist ve kadınların çıkarlarına aykırı bir ideolojinin peşi sıra sürüldükleri çok yakın bir zamana kadar ele alınmayan, adeta "suslunlukla" geğıştirilen bir konu olarak kalmıştır³⁰. Bunun da başlı başına açıklanması gereken bir sorun olduğu düşünülebilir. Bu sorunlara nasıl bir açıklama getirilebileceğini araştırmadan önce, ilkin, faşist ideolojinin kadınlara yönelik söylemine bir göz atmak gerek .

Bu söylem, faşizmin teorisyenlerince "felsefi" temellere dayanırdıldığı gibi, Fülirer'in, Duçe'nin, rejimin temel bir harcı olarak gördükleri törenlerde kitlelere yönelttikleri söylevler ile, çeşitli kit- le örgütlerinin yayın organlarında sık sık dile getirilmiştir. Ben bu- rada, birkaç çarpıcı alıntıyla yetineceğim³¹. Mussolini, kadınların çalışması konusunda şöyle diyordu (yıl 1932): "...kadın boyun eğ- melidir... Bir analiz gücü varsa da sentez gücü yoktur onun. Hiç

- 29) "Kadınların fethi Mussolini için iktidara yükselmenin ilk aş- ması olmuştur" diyor, Macciocchi, *Faşizm*, a.g.e., s. 120. İspan- ya'da da falanj'm örgütsel dayanaklarından birisi kadın örgü- tüydü: Maria - Dolores Bernand; "Le franquisme et les femmes", Macciocchi (der.), *Les Femmes*, a.g.e., s. 175; Richard Grun- berger de nazi kadın örgütünün, rejimin üçüncü büyük mamut örgütü olduğunu saptamakta. Bkz. *A Social History of the Third Reich*, Penguin 1971, s. 329. Grunberger ayrıca, "paradoksal bi- çimde nazi anti-feminizmi, kadınlara oy hakkını tanıyan Wei- mar cuhmuriyetinden daha çok sayıda kadını seferber etmiştir" demekte. Karşıt, en azından, kadınların oylarıyla Hitleri ikti- dara getirmekten sorumlu tutulmaması gereken bir kesim olduğu görüşü için bkz. Evans, a.g.e., s. 253.
- 30) Maria A. Macciocchi, *Faşizm*, a.g.e., s. 102 de "faşizmin ideolo- isinin kadın evreninden çıkış yapılarak ve o evrenle ilgili biçim- de hiç çözümlenmemiş" olduğunu saptıyor. "Suslunluk" sapta- ması da Maria - Dolores Bernard gibi Françoise Collin; "No man's land: Reflexions sur l'esclavage volontaire des femmes" Macciocchi, *Les Femmes*, a.g.e., ss. 141 ve d. vurgulanıyor.
- 31) Bu ideolojinin İtalyan versiyonunun sistematik bir çözümleme- si için bkz. Macciocchi, *Faşizm*, a.g.e., ss. 190-212. Almanya'da Nietzsche'nin "antifeminizmine" kadar uzanmak gerekebilir. Nietz- che'ye getirilen farklı bir yorum, alman radikal feminist hare- ketinin en ilginç önderlerinden biri olan Helen Stöcker'in. bkz. Evans, a.g.e., ss. 116 ve d.

bir zaman bir mimari yapıyı ortaya koymuş mudur? Bir tapmaktan söz etmiyorum, bir kulübe kurmasını isteyin, kadınlar üstesinden gelebilecektir. Kadın, bütün sanatların sentezi olan mimariye yabancıdır ve kaderi de bu noktada düğümlenmektedir... Bazı kadınların günümüzde, bazı ekonomik zorlukların baskısıyla, evinin dışında bir çalışma ara duruma düştüğünü biliyorum. Ama modern toplumda kadının gerçek yeri, geçmişte olduğu gibi aile ocağıdır³². Yine Mussolini'nin "Makina ve kadın" konulu bir yazısından (yıl 1943): "Günümüzde, makina ve kadın, işsizliğin iki büyük nedenidir. Özel planda bakarsak, çalışan kadın, çoğunca bir aileyi, ya da kendini bir noktada kurtarmaktadır; ancak genel çerçeve içinde, onun çalışması bir siyasal, ahlâkî acılar kaynağıdır. Birkaç kişinin kurtarılışı bir kalabalığın kanma girmekle elde edilmektedir. Ölüm-süz zafer olmaz. Kadınların çalışma ortamından sürülüşünün bir sürü aile üzerinde ekonomik yansımaları olacaktır elbet. Ama erkekler ordusu da aşağılanmış alımlarını yukarı kaldıracak, sayıca yüz kat daha fazla yeni aile de bir çırpıda ulusal yaşama girecektir. İnan getirmek gerekir ki, çalışma, kadında kadınlık niteliklerinin yitirilmesine yol açmakta, erkekte ise, çok güçlü bir fizik ve ahlâkî erkeklik gücü yaratmaktadır. Makinanın da bu gücü arttırması gerekir"³³. Toplum, "doğal" hiyerarşilere dayanan aristokratik bir prensibe göre yeniden inşa etmek gibi "devrimci" bir misyonla yola çıkan faşist ideolojinin³⁴, kadını "aşağılayışımın" en açık teorisini ise Loffredo'da bulmak mümkün; "kadın, bir yılın dörtte üçü süreyle, bedeninin içinde çocuğunu olgunlaştıracak bir yapıyla yaratılmıştır; bir yılı aşkın süreyle organizmasının bir salgısıyla o çocuğu besleyebilecek bir yapısı vardır; onun" diyerek, kadını toplumsal işlevini biyolojik işleve indirgeyen Loffredo; "Kadının tartışma götürmeyecek kadar aşağı düzeyde bulunan zekâsı... bulabileceği en büyük doyumun aile içinde olacağını, kocanın güvenilirliğinde daha onurlu yaşayacağını kavramasına engel olmuştur" diyerek, kadının tabiyetini, zihinsel geriliğinin zorunlu kıldığı önermekte ve faşizmin, kadınları kurtarma programını şöyle açıklamaktadır: "Kadın, erkeğin (kocanın, babanın) egemenliği altına dön-

32) Maccocchi, **Faşizm**, a.g.e., s. 148.

33) Maccocchi, **Faşizm**, a.g.e., s. 149.

34) Laçiner, a.g.m., ss. 36 ve d.

mehidir. Bağımlılığa, yani tinsel, kültürel ve ekonomik aşağılığa kavuşmalıdır. Bu ilkeyi yüceltmek gerekir; bunun için de onu her yere yaymak, kamuoyunu etkilemek, yetiştirme programlarında yapılacak değişiklikler gibi önlemlerle onu pekiştirmek, kadınların çalışmasını yasaklamak, kadınların spor yapmasını önlemek, iffete ve alçak gönüllülüğe karşı yapılan küstahlıklara şiddetli yaptırımlar uygulamak gerekir³⁵. Bu siyasetin uygulanmasında "aile'ye çok kritik bir yer düşecektir; çünkü Loffredo'ya göre, "ailede tam hiyerarşi kurulduğunda", yani "anneler ve çocuklar ataerkil otoriteye bağlandıklarında ve devlete karşı ailenin sorumluluğunu ataerkil aile reisi yüklendiğinde" hiyerarşi prensibi aileyi aşacak, tüm topluma yayılacaktır. Bu bağlamda, "devletin güç ve kan hazinesini yaratanları öne geçirmek için, anne olan kadınlarla öbür kadınlar arasında bir hiyerarşi kurulmalıdır"³⁶. Böylece kadınlar devletin hizmetinde, çocuk, çok çocuk, daha çok çocuk doğurmaya davet edilmektedirler. Mussolini, "sayı, güçtür" demişti. Kadınlar, faşizmin, emperyalist - yayılma siyasetine uygun nüfus politikasının yorulmaz erleri, birer "tavşan", "inek" ya da "çocuk doğurma makinesi" olacaklardır³⁷.

Nazi düşüncesinin temeli de cinsler arası eşitsizliğin, ırklar arası eşitsizlik kadar değiştirilemez olduğu yolundaki dogmatik inançtır³⁸. Burada anti-feminizm, anti-yahudiliğin bir türevidir olarak çok daha siyasal terimlerle ifade edilir. Örneğin, Hitler, Mein Kampf'ta "Alman genç kızının da kuşkusuz milliyeti bellidir, ama o ancak evlendikten sonra yurttaş olacaktır" der ve 8 Eylül 1938 de yaptığı bir konuşmada, "kadınların eşitliği mesajı, sadece yahudi düşüncesinin icad edebileceği bir mesajdı ve muhtevası bu dü-

35) Loffredo'dan aktaran, Macciocchi, **Faşizm**, a.g.e., ss. 192-195.

36) Loffredo'dan aktaran, Macciocchi, **Faşizm**, a.g.e., ss. 196.

37) Bu nüfus politikasının, "doğurganlığı" nasıl, "ahlâktan" üstün tuttuğu ve insanlık dışı boyutlara getirdiğini, Nazi Almanya-sında, 1935'de insan soyunu "ıslah etmek" üzere kurulan ve tam anlamıyla bir "hara" haline getirilen, "Hayat kaynağı" veya "Lebensborn" kurumunu inceleyen bir yazı için bkz. Jean-Michel Palmier, "Romantisme et Béstialité : Quelques Remarques sur la Representation de la femme dans l'idéologie et l'art sous le III. Reich", Macciocchi, **Les Femmes**, a.g.e., s. 44.

38) R. Grunberger, a.g.e., s. 322.

şüncenin izlerini taşır” hükmünü verir. Nazi gençlik örgütü Füh-
rer’in bu teşhisini şöyle yorumlayacaktır; “Yahudi ,cinsel demokra-
si isteğiyle karımızı çaldı. Biz gençler, dünyanın en kutsal şeyini,
hizmetkârimız ve kulumuz olarak kadını yeniden kazanabilmek için,
bu canavarı öldürmeliyiz”³⁹. Nazi söyleminde kadınların toplumsal
yaşamdan sürülmesi teması asıl, siyasetle ilgili olarak işlenecektir.
Hitler; “Doğada ve tarıvergisi olan harikulade şey, kadın ve erkek
arasında, herbiri kendi doğasının ona verdiği fonksiyonu yerine ge-
tirdiği sürece çatışma olmamasıdır”⁴⁰ der ve kadının doğası gere-
ği, “saf, temiz ve rasyonellikten uzak” olduğu için siyasetten uzak
durması gerektiğini savunur⁴¹. Goebbels de, kadınları siyasal hak-
larından yoksun bırakma kararını; “kadınlara saygısız olduğumuz-
dan değil, aksine çok saygılı olduğumuzdan onları parlamanter de-
mokrasinin çifkefinden koruduk” diyerek gerekçelendiriyordu⁴².

Bu birkaç örnekten açıkça görülebildiği gibi, faşizmin kadına
yönelik ideolojik mesajı kesinlikle anti-feminist bir karakter taşı-
makta; kadını erkeğe göre hiyerarşik bir ilişkiye yerleştirmekte, aşā-
sılamakta ve sağlanışını doğal görmesini talep etmektedir, ondan.
Bu söylemde yer alan “değiştirilemez hiyerarşiler”, “patriarkal aile”
gibi ögeler faşist söyleme, tarih sahnesine eşitlikçi bir söylemle çı-
kan liberal burjuvazinin ideolojik söylemine göre “gerici” bir ton
yüklemektedir⁴³.

39) Macciocchi, *Les Femmes*, a.g.e., s. 17.

40) Jean - Michel Palmier, a.g.m., s. 34.

41) Jeah - Michel Palmier, a.g.e., s. 36.

42) Grunberger, a.g.e., s. 323.

43) Başka faşist veya benzeri ideolojilerde söylem bu denli açık
olmayabilir. Örneğin, İspanya konusunda, Maria - Dolores Ber-
nard, daha çok bir “ideolojik boşluk”tan söz etmektedir. Çünkü
frankizm doğrudan kilise ideolojisine yaslanmaktadır, a.g.m.,
s. 179. Petain’in özgül söylemi “kırsal değerleri esas alan bir
ahlâkçılık” biçimi almıştır. Bkz. Maceiocchi, *Faşizm*, a.g.e., s. 197.
İktidara gelemeyen bir faşists hareket örneği olan Belçika re-
xizmi’ni inceleyen Hedwige Peemans - Poulet, “Crise et anti-
feminisme” Macciocchi, *Les femmes*, a.g.e., s. 124 ve d., burada
“aile politikasının faşistleştirilmesi” temalarının aynen bulmak-
ta; kadınların oy hakkına sahip olmadığı Belçika’da, rexistlerin,
bir “Aile oyu” veya ‘anahk oyu’ şeklinde kadın oy hakkını sa-
vunmalarını ise, onların desteğini sağlamaya yönelik bir taktik
olarak değerlendirmektedir.

Faşizmin iktidara yerleştikten sonra bu ideolojiyi nasıl uygulamaya koyduğuna gelince, burada da ilginç bir paradoksla karşı karşıya gelinmektedir. Gerçekten de faşistler, kadınların, medenî, ekonomik ve siyasal statüsünü, uygulamaya koydukları bir dizi kararla, programlarına uygun hale getirmeye çalışmış, ama kadınları "çalışma hayatının dışına sürmeyi" başaramamış, daha doğrusu bunu gerçekleştirmemişlerdir. Buna karşılık başta ücret politikası olmak üzere uyguladıkları çeşitli yöntemlerle, kadın işçilerin sömürülme ve ezilme haddini yükseltmişlerdir. Olaya bu açıdan bakıldığında belki de bir paradokstan söz etmek doğru değil; ama şimdilik bunu bir paradoks kabul ederek, sergilecek birkaç örnek verelim: İtalya'da, 20 Ocak 1927 kararnameyle faşist sendikalarca, kadın ücretleri eşdeğer erkek ücretlerinin yarısına indirilmiş; 30 Ocak 1927 karnamesiyle kadınlara liselerde edebiyat ve felsefe okutulması yasaklanmış; 1928 karnamesiyle öğretici kurumlarında kadınların müdürlük yapması yasaklanmış; 1928 karnamesiyle, kız öğrencilere iki kat harç ödeme yükümlülüğü getirilmiş; 1 Eylül 1938 karnamesiyle kamu görevlerinde kadınların kadro toplamının % 10 unu doldurabileceği belirlenmiştir. 1942'de yürürlüğe giren Rocco yasası ceza kanununda, kadın ve erkek arasındaki eşitsizliği "şeref suçu" gibi bir madde ile ağırlaştırmış; 587. madde ile öfkeli babaya, kocaya ya da erkek kardeşe, şereflerini koruma durumunda kızı, karyı ya da kız kardeşi öldürme "hakkı" bahşedilmiştir⁴⁴. İtalya'da parlamenter demokrasi döneminde kadınların zaten sahip olmadıkları "oy hakkı" ise, 1923 de 12 milyon seçmen yaşında kadından, okur - yazar, vergi veren veya "savaş dulu" madalyası taşıyanlardan "iffetlerini korudukları" bilinenlere olmak üzere 1 milyon kadına tanınmıştır⁴⁵. Öte yandan, 1934 yılında ihdas edilen çok çocuklu ailelere verilen prim, evlilik sigortası ve çok çocuklu kadınlara verilen madalya uygulaması sistemli biçimde yürütülmüştür⁴⁶.

44) Macciocchi, **Faşizm**, a.g.e., ss. 151, 153.

45) Macciocchi, **Faşizm**, a.g.e., s. 133 ve d. İtalya'da tüm faşist rejim boyunca, yurttaşların bir kez plebisit için sandık başına gittikleri düşünülürse, bu oy hakkının da hiç bir anlamı olmadığı açıktır.

46) Macciocchi, **Faşizm**, a.g.e., s. 138, 142.

Almanya'da Naziler, kadınları siyasetten dışlamak üzere ilk önlemleri daha iktidara gelmeden 1921 de kadınları partinin liderlik kadrosundan çıkartmakla almış; iktidara gelince, kadınları siyasal haklarından yoksun bırakmış; yine iktidara gelişlerinin hemen ardından evli doktor ve devlet memuru kadınların işten çıkartılması; 1935'de orta öğretimde kadın öğretmenlerin sayılarının % 15 azaltılması, üniversitede, kürsü profesörlüğüne kadın atanmasının önlenmesi, 1936'dan itibaren yargıçlık mesleğinin kadınlara yasaklanması; 1933'de üniversite öğreniminde Weimar döneminde oranları 1/5 olan kadınların 1/10'a indirilmesi kararlarını uygulamaya koymuşlardır⁴⁷. Ayrıca, kadınların toplumdaki yerini belirleyen "Kinder, Kirche, Küche" (Çocuk, Kilise, Mutfak) sloganıyla uyumlu bir şekilde, kadınlara ilk ve orta öğrenimde verilecek eğitimin içeriği değiştirilmiş, programlara, ev ekonomisi, dikiş gibi dersler konulurken, kızlara matematik ve latince okutulması yasaklanmış⁴⁸; 1934'den itibaren, kadınlar için, tarım kesimi ve çok çocuklu aileler arasında yerine getirilmek üzere zorunlu "sosyal hizmet yılı" devreye konulmuş ve kadınların "en az 4, ortalama 6-7 çocuk" doğurmalarını teşvik etmek üzere, prim ve gamalı haç madalyası dağıtım kampanyaları başlatılmıştır⁴⁹.

İtalyan ve Alman faşizmlerinden çok daha kısa ömürlü Petain rejiminin en dikkat çeken icraatı, 7 Mart 1942 de "çocuk düşürmeye karşı" çıkartılan yasa olup, çocuk düşürenler ve bu "suça katılanların" ölüm cezasına çarptırılmaları öngörülmekteydi⁵⁰. İspanya ise, "yasal" düzenleme düzleminde geriye dönüşün belki de en kesin olduğu toplumdur. Çünkü, kısa ömürlü II. Cumhuriyet rejiminde, Maria - Dolores Bernard'ın deyişiyle, "dönemin en feminist medenî yasalarından" birine sahip olan kadınların statüleri, bu ülkede Franco'nun zaferinden sonra, yeniden 1889 yasasına tabi kılınmıştır⁵¹.

47) Grumberger, a.g.e., ss. 331-332.

48) Jean - Michel Palmier, a.g.an., ss. 39-40.

49) Jean - Michel Palmier, a.g.m., s. 43. Madalyalar her yıl 'anneler günü' ilân edilen Hitler'in annesinin doğum gününde dağıtılmaktaydı.

50) Macciocchi, Faşizm, a.g.e., s. 198.

51) Maria - Dolores Bernard, a.g.m., s. 160. Dönemin en "feminist" yasal sistemini benimseyen İspanya'da Cumhuriyet anayasası

Bütün bu örnekler, faşist rejimlerin, kadınları, faşizm öncesinde ulaşabildikleri statünün daha gerisine çekme konusunda ciddi olduklarını, ideolojik söylemleriyle icraatlarının tutarlı olduğunu ortaya koymaktadır. Ancak verilen örneklerde göze çarpan bir başka eğilimin daha altını çizmek gerekiyor : Çalışma hayatına ilişkin olarak alınan, önleyici, yasaklayıcı kararnameleler, daha çok, öğretmenler, memurlar, doktorlar gibi, küçük burjuva ve burjuva kadınlarının icra etme eğiliminde oldukları meslekleri hedef alıyor... Geniş çalışan kadın kitleleri, yani işçi kadınlar açısından durum hem daha farklı, hem de daha ikirciklidir. Gerçekten de gerek İtalya'da, gerek Almanya'da 1930 iktisadî krizinin yol açtığı işsizlik sorununa bir çözüm olarak kadın işçilerin işten çıkarılmasına öncelik verilmiş olmakla birlikte⁵², bu politika pek etkili olmamış; örneğin, Almanya'da kriz sırasında erkeklerin 1/3'ünün, kadınlarınsa ancak 1/10'unun işten çıkarıldığı görülmüştür⁵³. Bunun başlıca nedeni kadın emek gücünün, erkek emek - gücüne göre çok daha ucuz olmasıydı. Yani bir anlamda, kadın işçilerin daha düşük ücretle çalışıyor olmaları, onları "işsizlik tehlikesine karşı koruyan avantajları" haline dönmüştü⁵⁴. Ayrıca sanayileşmiş Almanya ile diğer toplumların sanayi bölgelerinde kadınlar emek piyasasına geniş bir ölçüde girmişlerdi⁵⁵ ve "çalışma yaşamından sürülmeleri" arızı dalgalanmalar dışında, ne mümkün, ne de temelde faşist rejimin koruduğu kapitalist üretim ilişkileri açısından istenir bir çözümdü. Bu açıdan, kriz koşulları altında, faşist rejimlerle, faşist olmayan rejimlerde kadın işçilerin karşılaştıkları durumlar arasında çok da

kadınları "medenî", "siyasî" ve "ekonomik (çalışma hakkı)" haklar açısından erkeklerle eşit bir düzeye getirmiş ve dönemin en "liberal" boşanma yasasını kabul etmişti.

52) Macciocchi, *Faşizm*, a.g.e., s. 148.

53) Grunberger, a.g.e., s. 324.

54) Almanya'da vasıflı işçiler arasında kadınlar, aynı işi yapan erkeklerin aldığı ücretin % 66, vasıfsız işçiler % 70'ini almaktaydı. Bkz. Grunberger, a.g.e., s. 324 ve H. Peemans - Pouillet, a.g.m., s. 111.

55) Almanya'da 1933'de emek - gücünün % 37'sini kadınlar oluşturuyordu. Tarım kesiminde iki işçiden birisi kadındı ve üstelik tarım kesiminde, çalışan kadınların % 75'i ücretsiz aile emekçisi konumundaydı. Grunberger, a.g.e., s. 324. Bu son durum İtalya ve İspanya için de geçerli idi.

önemli bir fark olmadığı, hatta İngiltere gibi demokratik toplumlarda kadın işçilerin işten çıkarılma tehlikesiyle daha çok yüzyüze geldikleri söylenebilir⁵⁶. Krizin aşıldığı yıllardaysa, faşist rejimler savaş hazırlığına giriştiklerinden, 1937'den itibaren, kadın işçilerin emek-gücü içindeki nisbî oranları gerilemekle birlikte, mutlak sayı olarak daha çok sayıda kadın çalışma hayatına girmiş ve nihayet savaş sırasında, hemen her yerde olduğu gibi, faşist toplumlarda kadın emekçilerin sayısında büyük artışlar olmuştur⁵⁷.

Bu veriler ışığında, daha önce "paradoks" olup olmadığını kuşku bırakılmıy saptamaya geri dönecek olursak; kadın emekçi kitlelerinin çalışma yaşamından sürülmesine ilişkin faşist retorik ile gerçeklik arasında bir paradoks olduğunu söylemek mümkündür. Ama faşist rejimlerin niteliği ile, emekçi kadınlara sunulan yaşama koşulları arasındaki ilişki araştırıldığında buna bir paradoks demek gerekir. Çünkü faşizm, kapitalist üretim tarzının geçirmekte olduğu yeniden yapılaşma krizine bir çözüm getirirken, işçi ücretleri üzerinde uygulanan deflasyonist politikada, düşük ücretli kadın işçilerin varlığından yararlanmış, onları ideolojik düzlemde iddia edildiği gibi "aile ocağına" geri göndermediği gibi, tersine, onları "aşağılayarak", dolayısıyla kendilerinde onlara sağlanan yaşam şartlarına itiraz etme hakkını bile göremeyecek bir biçimde ideolojik baskı altına alarak, istihdam etmiştir. Kadın emekçilerin çok ağır şartlar altında sürdürdükleri çalışma yaşamı yanısıra, "aile yüceltmesine" yönelen ideolojik söylemin onlara iletmeyi amaçladığı

- 56) Örneğin, faşist hareketin 1936'da, bir saman ailevi gibi parlayıp söndüğü Belçika'da, kriz döneminde iktidarda bulunan liberal-katolik koalisyon hükümeti, rexi stlerden de fazla, kadınları işten çıkarma yanlısı idi. Ancak, işverenler buna karşı çıkmış ve ücretlerinin düşüklüğü nedeniyle işte alıkonulmalarının zorunluluğunu, aksi halde ücretler ortalama düzeyinin yukarıya çekeceğini savunmuşlardı. Bkz. H. Peemans - Pouillet, a.g.m., s. 111. Ayrıca bkz. O. Adamson, C. Brown, J. Harrison, J. Price, "Women's oppression under capitalism", **R.C.**, No. 5, 1976, s. 21.
- 57) Grunberger, a.g.e., s. 326. 1937'de oransal olarak % 31 olan kadın işçilerin sayısı 1939'da 7 milyondan, 1944'de 14 1/2 milyona çıkacaktır. Ücretler açısından ise, İtalyadakından farklı olarak, kadın işçilerin ücretleri çok az da olsa, erkek işçilerin ücretlerinden daha fazla artış göstermiştir.

gerçek mesaj da, çalışan veya sadece ev kadını olan evli kadınların, faşizm altında reel olarak düşen ücretlerin satın alamadığı tüketim maddelerinin ev içinde hazırlanması için eskisine göre artan eviçi emeği gereksinimini "fedakârane" bir biçimde karşılamaları için onları ikna etmekte⁵⁸. Böylece faşizm altında, kadın emekçilerin daha fazla sömürülmesine ilâveten, kadınların ezilişi de yoğunlaşmıştı. Bölüme başlarken ortaya attığım hipotezin yani faşizm altında kadınların baskıya en fazla martz kalan kategorilerden birisi olduğu görüşünün bu nedenlerle açıklığa kavuştuğunu umuyorum.

Bu inceleme, ayrıca kadın sorunundan gidilerek, faşist rejimin gerçek niteliğini anlamaya katkıda bulunulabileceğini, faşizm çözümlerinin de, kadın sorununun özünde yatan "eviçi" emeği ve kadının sömürülme - ezilme ikilemini anlamada kritik bir rol oynayabileceğini gösteriyor.

III. ALMANYA ÜZERİNE BİR PARANTEZ VE SONUÇ

Şimdi, Macciocchi'nin sorduğu çok önemli bir soruya geri dönüp, "nasıl oldu da kadınlar, faşizm kadar anti - feminist bir ideolojiyi desteklediler?" sorununa bir yanıt getirmeye çalışalım. Bunun için, bazı araştırmacıların üzerinde birleştiği bir olgunun üzerinde durmak yararlı olabilir: faşist ideolojinin kadına ilişkin olarak geliştirdiği ideolojinin "devrimci" retorliğini tamamen bir yana bırakıp, bunun altından çıkan "karşı - devrimci" mesajı faşizmin icraatıyla karşılaştırdığımızda beliren "görünürdeki paradoksu" çözümlendiğimizde, faşist ideolojinin özünde, kriz şartlarına uyarlanmış bir "dinsel dayanaklı burjuva ideolojisinden" başka bir şey olmadığı görülüyor. Macciocchi, bu görüşü; "Mussolini, papanın, kilisenin ve onun yüce gücü olan Vatikan'ın koruyuculuğu altında iş görmekteydi. Kadın - iktidar ilişkisini yaymak için o da aynı tarihsel *arka - plan* destek almıştır"⁵⁹ diye ifade ederken, Richard Grundberger; "Kadın örgütlerinin, nazilerin üç K'sına karşı çık-

58) H. Peemans - Poullet, a.g.m., s. 120. Eviçi emeği veya "evişi" kavramıyla ilgili olarak bkz. Şirin Tekeli, "Siyasal İktidar Karşısında Kadın". **Toplum ve Bilim**, No. 3, 1977, ss. 75-85.

59) Macciocchi, **Faşizm**, a.g.e., s. 136.

tıkları sanılmamış. En güçlü feminist gruplardan bazıları, Ulusal Parti ve Luteryen Kiliseyle yakın bağlar içinde bulunuyordu ve seslerini daha çok, *status que ante*'ye dönülmesi için yükseltiyorlardı; Weimar döneminin modernleştirici eğilimlerine olan karşıtlıkları Nazilerinkinden ancak bir derece farkıyla ayrılmaktaydı. Çünkü Naziler, Almanya'da kadın sorununun tartışılmasına "kaba bir açıklık" dışında yeni hiç bir şey getirmiş değildiler⁶⁰ demektedir, Hedwige Peemans - Poulet ise, Belçika'da rexiste hareketle ilgili çalışmasının sonucunda", faşizmin aileyle ilgili politikası, bir bakıma, sağın geleneksel aile politikasının, aşırı bir dille ifade edilmiş şeklinden başka bir şey değildir; o da kadınların, aile kurumu kanalıyla istismarını öngörür⁶¹ vargısına ulaşmaktadır. O zaman kadınların, faşizme kapılmalarını açıklamak için faşizmde özel bir kurtarıcı aradıkları, toprağın ayaklarının altından kaydığını hissettikleri bir dönemde bir "otoriteye" sığınma ihtiyacını daha fazla duydukları ya da onlara özgü bir "mazoşizm" gibi psikolojik ve/veya psikanalitik savlardan çok⁶² kadınların çok uzun zamandanberi kendilerine söylenegelmiş, içselleştirdikleri bir ideolojiye kulak vermekte devam ettiklerini; çünkü kendilerine bu mesajın dışında alternatif bir mesaj verilmediğini, verilemediğini, söylemek daha anlamlı görünüyor.

Bu vargının geçerliğini irdelemek üzere, kadın hareketi üzerine monografik çalışmaların bulunduğu bir ülke örneğine daha yakından bakabildim: Almanya. Feminist hareketin başlangıcından faşizmin iktidara geldiği döneme kadar, bu toplumda kadın hareketlerine iki siyasî çizgi damgasını vurmuştur. Liberal burjuva - feminist çizgi ve marksist - sosyal - demokrat çizgi⁶³. Birincisi, Alman

60) Grunberger, a.g.e., ss. 321-332.

61) H. Peemans - Poulet, a.g.m., s. 130.

62) Macciocchi, "Sept thèses sur la sexualité féminine dans l'égéologie fasciste", Macciocchi, *Les Femmes*, a.g.e., ss. 76, 79; Collin, a.g.m., s. 148 ve Wilhelm Reich, *The Mass Psychology of Fascism*, New York, 1976.

63) Richard J. Evans, a.g.e., burjuva feminist hareket; Werner Thönessen, *The Emancipation of Women: The Rise and Decline of the Women's Movement in German Social Democracy, 1863-1933*. Piute Press, 1973, sosyal - demokrasi üzerine yazılmış monografiler.

liberal burjuvazisinin siyasî gelişmelerine paralel olarak, kadının kurtuluşunu onun "bireyleşmesinde", çalışma yaşamına girmesinde, eğitilmesinde görürken, mücadelesini, kadınlara eğitim olanaklarının açılması, kadınların mesleklere kabulü, oy hakkının kazanılması ve kadın ve erkekler için iki ayrı ahlâk kodunun var oluşunun eleştirisi, buradan giderek fuhuşla mücadeleye dayandırmıştır. Sosyal - demokrat çizgi ise Marx ve Engels'i izleyerek önceleri Bebel'in, daha sonra da Clara Zetkin'in ideolojik önderliğinde, kadının kurtuluşunun devrimci sosyalizmden geçerek sağlanacağı görüşünü benimsemişti. Bununla birlikte, Weimar öncesinde, Alman Reichstag'ında, medenî kanun değişikliği ve boşanma yasasından, oy hakkına kadar, kadınların haklarının geliştirilmesi yönündeki bütün öneriler de bu çizgiden gelmiş ve/veya onlar tarafından desteklenmişti. Sınıf temelinde bölündükleri için aralarında köklü görüş ayrılıkları ve çatışma bulunan bu iki hareketin tarih içindeki evrimleri yine de büyük paralellikler göstermiştir. Gerçekten de ortaya çıkışlarından 1910'lara gelinceye kadar, her iki hareket de kadın sorununun tartışmasını kendi açılarından derinleştirmiş, daha "radikal" bir anlayışa varmış; örgütlenmiş, üye tabanlarını ve yayın organlarını geliştirmişlerdir. Ancak bu tarihten ve özellikle 1918 de Weimar rejiminin kuruluşundan soma, iki hareketin de giderek "sağa" kaydıkları görülür. Sosyal - demokrat çizgideki kadın hareketi, devrimci sosyalizmin yenilgisinden sonra Clara Zetkin'in bu hareketten ayrılmasıyla birlikte "revizyonizmini" kadın sorununa da uyarlamış; var olan rejimle bütünleşmiş, giderek, tüm sosyalist hareketlerin en temel ilkesi olan kadının kurtuluşunun çalışma hayatıyla bütünleşmesinden geçeceği görüşünden bile ödün vererek "kadının yerinin aile" olduğu görüşünü benimsemişken⁶⁴ burjuva - feminist hareketi de 1908 den itibaren, Minna Cauer, Anita Augsburg, Lida Heymann, Helen Stöcker gibi "radikallerin" tasfiyesiyle birlikte, sonradan nazilerce benimsenecek olan görüşlere oldukça yakın bir çizgiye gelmiş, daha önce hareketin benimsediği "bireysel özgürleşme" tezinden tamamen vazgeçerek, kadının "en kutsal görevinin analık" olduğu görüşüne, oldukça natalist ve otoriter politikaları savunma noktasına varmıştır⁶⁵. İdeolojideki bu sağa kayışla birlikte,

64) Thönessen, a.g.e., s. 136.

65) Evans, a.g.e., ss. 168 ve d.

her iki harekette de örgüt içi bölünmeler birbirini izlemiş ve üye tabanlarında gerilemeler görülmüştür. Bu gelişmede ilginç olan nokta, iki hareketin de “sağa” kayma eğilimlerinin, Almanya’yı I. Dünya Savaşı sonrasında etkisi altına alacak olan kriz koşulları henüz ortada yok iken belirmesidir. Bu ise, kadın hareketini, çok aşan, genel bir planda, XX. yüzyıl başları Alman toplumsal formasyonunun iki temel sınıfının, tarihsel gelişme sürecindeki zaaflarına işaret etmektedir. Bir yanda, kapitalist toplumu “dönüştürme” misyonundan vazgeçmiş ve giderek burjuvazinin ideolojisini özümsemiye yolunda bir işçi sınıfı, diğer yanda da Prusya junkerlerinin otoriter - aristokratik ideolojisinden özerkleşmeyi başaramayan, bu anlamda “müflis” bir liberal burjuva sınıf. İşte böyle bir tarihsel-toplumsal bağlamda, kendilerine alternatif bir ideoloji, bir kurtuluş yolu önerilmeyen kadın kitlelerinin neden, geleneksel, dinsel-patriyarkal ideolojiye yaslanan nazi ideolojisine kayıtsız kalmadıklarını ve o ideolojiyi, kendilerini o denli aşağılamasına rağmen destekleyebildiğini anlamak mümkündür. Tıpkı, yine aynı bağlamda, işçi sınıfının kapitalist toplumu dönüştürme mücadelesinde yenik düştüğü, liberal burjuvazinin ise kendi toplumsal ve siyasal düzenine güven duyamayacak kadar zaaf içinde bulunduğu bir sınıf ilişkileri temelinde, kapitalizmin karşı karşıya geldiği yoğun dönüşüm krizini aşabilmek için neden faşizme gereksinim duyduğunu anlamının mümkün olduğu gibi.

Faşizm ve kadın konusundaki bu inceleme, faşizmin, kadını “çalışma hayatından sürme” ve “aile ocağına çekme” temalarına yaslanan aile politikasının ve dolayısıyla bu alanda vaadedilen faşist “devrimin” iflâs ettiğini ortaya koydu. Bunun, aslında kaçınılmaz olduğunu söylemek de mümkündür. Çünkü, kadın emekçinin “aile ocağına geri gönderilebilmesinin” maddî koşulu, emekçi kocanın ailesini geçindirebilecek bir ücret düzeyine sahip olmasıdır⁶⁶. Oysa faşizm, kapitalizmin geçiş krizi sırasında tamı tamına da bunun aksini, ortalama işçi ücretlerinin düşük tutulması ve düşürülmesi hedefini gerçekleştirmeyi üstlenmiş bir rejimdir. Dolayısıyla faşizmin iktisat politikasıyla aile politikası arasında bir çelişkinin ortaya çıkması zorunludur ve bu çelişki, ikinci politikanın, fiilen, bi-

66) Bkz. Agnes Heller, *Les femmes, la société et l'Etat*, A. Haller, F. Feher, *Marxisme et démocratie*, Maspero, 1981, s. 132.

rincisine feda edilmesiyle çözümlenmiştir. Ancak, kadınların genel olarak kapitalist toplumlarda erkeklerden daha düşük ve geri bir statüde tutulabilmelerinin maddî koşulu da onların, çalışma hayatına katılabildikleri zaman bile evişini üstlenmeleri ve emek - gücünün yeniden üretimini, eviçi emeğiyle, bilabedel yerine getirmeleridir. Bunun sağlanmasında, "kadının yeri evidir" ideolojik söylemi etkili bir rol oynar. Kapitalist toplumlarda geleneksel, patriarkal-dinsel ideolojileri de özümsemiş şekliyle çok yaygın bir şekilde üretilen, yeniden üretilen bu ideolojiye kıyasla faşist ideolojinin özgüllüğü, bu söylemi en berrak ve kesin şekliyle dile getirmesinden ibarettir. Bu açıklama, faşizmler sonrasında faşizm - kadın ilişkisinin de neden uzun bir süre suskunlukla geçirildiğini anlamamıza yardımcı olabilir. Çünkü faşizmler çökmüş, ama kadınlara sunulan ideolojinin özü değişmemiştir.